

Mislav Ježić

Razred za filološke znanosti

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Trg Nikole Šubića Zrinskog 11, HR-10000 Zagreb

jezic.mislav@gmail.com

FILOZOFIJSKO NAZIVLJE U NAJSTARIJOJ INDIJSKOJ I HELLĒNSKOJ FILOZOFIJI: ŠTO ZNAČE ETIMOLOŠKE PODUDARNOSTI?

U vedskoj misaonosti, osobito u upanišadima, javlja se ontološko i fiziološko / kozmološko (a dijelom i psihološko ili epistemološko) nazivlje, s kojim nazivlje i pojmovlje u predsokratovaca, pa dijelom do Platōna, pokazuje etimološke podudarnosti. Pri tome se više puta isti temeljni pojmovi nazivaju genetski podudarnim izrazima. To mogu biti leksemi, ali i podudarno tvoreni gramatički oblici riječi, gdjekada i sintagme. Cjelovite podudarnosti u sadržaju i izrazu mogu se dopuniti i nekima u kojima izraz nije posve podudaran, ali sadržaj jest. U izlaganju i radu razmotrit će se primjeri i pokušati procijeniti što te podudarnosti znače u odnosu na misaoni sadržaj, način kako se je razvio, i vrijeme njegova nastanka.

Ontologija

U Parmenida se poučava spoznajno-teoretička razlika između dviju vrsta znanja ili »dvaju putova« zahvaćanja: »istinitoga uvjerenja« (πίστις ἀληθής) ili »nepotresenoga srca dobro zaokružene istine« (ἀληθείης εὐκυκλέος ἀπρεμῆς ἦτορ) i »m njenja smrtnika« (βροτῶν δόξα). A te su dvije vrste spoznaje povezane s dvjema vrstama opstojanja njihova predmeta – bitkom (τὸ εἶναι), time da nešto jest, i bivanjem (τὸ φύειν), time da nešto (samo) biva (tj. postaje, postoji i prestaje).

Parmenid u svojem spjevu određuje pojam sućega (τὸ εἶναι), onoga što jest (bića), kao prvoga počela ovako (Fr. 6, 1-2):

χρηὴ τὸ λέγειν τε νοεῖν τ' ἐὸν ἔμμεναι· ἔστι γὰρ εἶναι,
μηδὲν δ' οὐκ ἔστιν· τὰ σ' ἐγὼ φράζεσθαι ἄνωγα.

Treba reći i misliti da suće jest: jest bo bitak;
ništo da nije: to ti nalažem, sam da ukažeš sebi.

(Fr. 4, 1-4):

λεῦσσε δ' ὄμωσ ἀπεόντα νόωι παρεόντα βεβαίως·
οὐ γὰρ ἀποτμήξει τὸ ἐὸν τοῦ ἐόντος ἔχασθαι
οὔτε σκιδνάμενον πάντηι πάντως κατὰ κόσμον
οὔτε συνιστάμενον.

Pozri kako čak odsutno umu je prisutno stalno!
Neće bo rasjeci suće od tog da drži se sućeg,
niti posve posvuda rasuto svemira diljem,
niti sabrano.

(Fr. 8, 1-15):

...μόνος δ' ἔτι μῦθος ὁδοῖο
λείπεται ὡς ἔστιν· ταύτηι δ' ἐπὶ σήματ' ἔασι
πολλὰ μάλ', ὡς ἀγένητον ἐὸν καὶ ἀνώλεθρόν ἐστιν,
ἔστι γὰρ οὐλομελές τε καὶ ἀτρεμές ἠδ' ἀτέλεστον·
οὐδέ ποτ' ἦν οὐδ' ἔσται, ἐπεὶ νῦν ἔστιν ὁμοῦ πᾶν,
ἔν, συνεχές· τίνα γὰρ γένναν διζήσεται αὐτοῦ
πῆι πόθεν ἀύξηθέν; οὐδ' ἐκ μὴ ἐόντος ἐάσσω
φάσθαι σ' ουδὲ νοεῖν· οὐ γὰρ φατὸν οὐδὲ νοητόν
ἔστιν ὅπως οὐκ ἔστι. τί δ' ἂν μιν καὶ χρέος ὄρσεν
ὑστερον ἢ πρόσθεν, τοῦ μηδενὸς ἀρξάμενον φῦν;
οὔτως ἢ πάμπαν πελέναι χρεῶν ἐστιν ἢ οὐχί.
οὐδέ ποτ' ἐκ μὴ ἐόντος ἐφήσει πίστιος ἰσχύς
γίγνεσθαι τι παρ' αὐτό· τοῦ εἶνεκεν οὔτε γενέσθαι
οὔτ' ὄλλυσθαι ἀνῆκε Δίκη χαλάσασα πέδησιον,
ἀλλ' ἔχει

...Jedino pouka (mnilo) jošte o putu
ostaje onome kako jest; a na tom su znaci
premnogi; kako je nerođeno, nepropadno suće,
jer je cijelo (cijeloudno), nepotresno, i još nesvršno ktomu:
niti bje kada nit bit će, jer sve je ujedno sada,

jedno, neprekidno – kakav bo postanak tražit ćeš njemu?
 Kako, odakle izraslo? Nit iz nesuće puštam
 kazat ti niti misliti; kažljivo, mišljivo nije
 to kako nije. A koja bi nužda nagnat ga mogla
 kasnije ili prije postati počev od ničeg?
 Tako, ili je nužno da posve jest, ili ga nema.
 Nit će pustiti kad iz nesuće uvjerljiva sila
 što da po sebi postane; stoga niti je postat
 niti propast Pravica pustila slabaviv negve,
 nego ga drži.

Tomu obrazlaganju u biti je posve usporedna, iako mnogo kraća, pouka brahmanskoga učitelja Uddālaka Āruṇia svojemu sinu Śvetaketuu u *Chāndogya-upaniṣadi* 6, 2.1–2.¹

<p>sad eva, saumya, idam agra āsīd ekam evādvitīyam. taddhaika āhur: asad evedam agra āsīd ekam advitīyam, tasmād asataḥ saj jāyata.</p>	<p>»Ovo, mileni, u iskonu bijaše upravo suće, jedno, bez drugoga. No neki su za to rekli: 'Ovo u iskonu bijaše upravo nesuće, jedno, bez drugoga. Iz toga nesućega rodi se suće.'</p>
<p>kutas tu khalu, saumya, evaṃ syāt iti hovāca. katham asataḥ saj jāyeta. sat tv eva, saumya, idam agra āsīd ekam evādvitīyam.</p>	<p>No odakle bi zapravo, mileni, moglo tako biti?« - reče. »Kako bi se iz nesućega rodilo suće? Nego ovo, mileni, u iskonu bijaše upravo suće, jedno, bez drugoga.«</p>

U obama slučajevima suće (τὸ ἕόν, sat), smatra se, ne može postati ili roditi se iz nesućega (τὸ μὴ ἕόν, asat). To nije mišljivo ni iskažljivo. Suće je jedno, bez drugoga (Uddālaka), ili jedno, neprekidno, ostajući isto u istome (Parmenid, Fr. 8, 6 i 29, v. dalje).

Nemišljivo je i neiskažljivo – zbog načela istovjetnosti i načela neproturječnosti – da bi se suće moglo odvojiti od svojega bitka ili opstojanja. Zbog toga ono ne može ni postati ni propasti.

Na »putu kako jest« stoje znaci (Fr. 8,1–3, v. gore) kako je suće (τὸ ἕόν) nerođeno (ἀγένητον) i nepropadno (ἀνώλεθρον) te kako (Fr. 8, 29–31):

¹ Usp. Martin L. West 1971:224.

ταὐτόν τ' ἐν ταὐτῶι τε μένον καθ' ἑαυτό τε κεῖται
χοῦτως ἔμπεδον αὖθι μένει· κρατερὴ γὰρ Ἀνάγκη
πέριπατος ἐν δεσμοῖσιν ἔχει, τό μιν ἀμφὶς ἔεργει,
οὔνεκεν οὐκ ἀτελεύτητον τὸ ἐὼν θέμις εἶναι·
ἔστι γὰρ οὐκ ἐπιδευές· [μῆ] ἐὼν δ' ἂν παντὸς ἐδεῖτο.

Isto u istom ostajuć (suće) pri sebi leži,
tako ostaje stalno stojeć, snažna ga Nužda
međe u uzama drži, koja ga uokol steže.
Stoga je odredba, suće nesvršeno da nije
ničeg bo ne treba ono; [ne]sućem bi trebalo svega.

Fiziologija / fizika / kozmologija

A na drugom »putu« »smrtnici«, prema Parmenidu, nadjenuše imena dvama likovima od kojih svaki isključuje drugi (Fr. 8, 55–59):

τὰντία δ' ἐκρίναντο δέμας καὶ σήματ' ἔθεντο
χωρὶς ἀπ' ἀλλήλων, τῆι μὲν φλογὸς αἰθέριον πῦρ,
ἦπιον ὄν, μέγ' [ἀραιὸν] ἔλαφρόν, ἐωυτῶι πάντοσε ταυτόν,
τῶι δ' ἑτέρωι μῆ ταυτόν· ἀτὰρ κάκεῖνο κατ' αὐτό
τὰντία νύκτ' ἀδαῆ, πυκινὸν δέμας ἐμβριθές τε.

Nasuprotce razlučiše lik i znakove djenu
jedno odvojiv od drugog: ovdje aithersku vatru
plama, blagu, prelaku, sebi posvuda istu,
ali neistu drugom, a ondje i ono pri sebi
nasuprot: besplamnu noću, pregusti lik i težak.

Taj put smrtnika vodi nas kroza svijet razlike, oprjeka i dvojstva drugotnih počela.

Ili (Fr. 19):

οὔτω τοι κατὰ δόξαν ἔφν τάδε καὶ νυν ἔασι
καὶ μετέπειτ' ἀπὸ τοῦδε τελευτήσουσι τραφέντα·
τοῖς δ' ὄνομ' ἄνθρωποι κατέθεντ' ἐπίσημον ἐκάστω.

Tako ta postaše bića po mnjenju, i sada jesu,
zatim od ovog će hranjena svršiti opet.

Njima pak ime nadjenuše ljudi za naznaku svakom.

U Fr. 12 ponovit će se oprjeka između vatre (svjetla, dana) i noći (mra-ka) u užim i širim sferama svijeta, dakle u makrokozmu. Time dvome sva su bića (stvari) imenovana (Fr. 9: πάντα φάος και νύξ ὀνόμασται), a do-dat će se oprjeka muškoga i ženskoga (Fr. 12: ἄρσεν, θήλυ) u mikrokozmu, koja stvara '(spolno) općenje' i 'grozno rađanje' (μίξις, στυγερός τόκος). Vjerojatno je u pridjevku 'grozno' (στυγερός) sadržana aluzija na smrt (u hellēnskoj se predaji najpoznatija rijeka u svijetu mrtvih zove Στύξ, Styga): što se rađa, to i umire.

Što biva ili postaje (φύει, aor. ἔφϋ) to se spoznaje samo mnjenjem (δόξα; a ne znanjem / očitošću / nezaboravom, ἀλήθεια) po kojem ljudi 'nadijevaju imena' (ὄνομα ... κατέθεντο).

U *Chāndogya-upaniṣadi* VI 2, 3-4 Uddālaka Āruṇi, poučavajući sina Śvetaketua, razlaže na prilično arhaičan način kako se bića izlučuju (postaju) iz sućega:

<p>tad aikṣata, bahu syām prajāyeyeti, tat tejo 'sṛjata. tat teja aikṣata, bahu syām, prajāyeyeti, tad apo 'sṛjata. tasmād yatra kva ca śocati svedate vā puruṣaḥ, tejasa eva tad adhy āpo jāyante.</p>	<p>»Ono (suće) zamišljaše: 'Neka budem mnogo, neka se narodim!' Te izlučivaše jara (vatru). Ta jara zamišljaše: 'Neka budem mnoga, neka se narodim!' Te izlučivaše vode. (Stoga gdje god se čovjek žari ili poti, tu se iz jare rađaju vode.)²</p>
<p>Tā āpa aikṣanta, bahvyaḥ syāma, prajāyemahīti, ta annam asṛjanta. tasmād yatra kva ca varṣati, tad eva bhūyīṣṭham annam bhavati, adbhya eva tad adhy annādyam jāyate.</p>	<p>Te vode zamišljahu: 'Neka budemo mnoge, neka se narodimo!' Te izlučivahu hranu.³ (Stoga gdje god kiši, tu biva preobilje hrane, tu se iz voda rađa hrana za jelo.)⁴«</p>

Tako se iz sućega izlučuje vatra (jara), iz vatre vode, iz voda hrana (zemlja). Taj prijelaz iz sućega (sat, √as 'biti, jesam') u ono što se rađa (prajāyate, √jan 'rađati se') u Uddālake ne vodi u dvojstvo nego u trojstvo drugotnih počela.

² Primjeri poznatih slučajeva (ovdje: kada iz topline nastaje voda, ili od vode hrana) bitan su formalni dio poslije formaliziranoga tipa zaključka u staroindijskoj logici (*nyāya*). Taj je zaključak kombinacija dokaza i zaključka, a uz višu premisu (sličnu hipotetičkomu sudu) dodaje se primjer da zaključak ne bi bio samo formalno ispravan, nego i iskustveno potvrđen. Uddālakino obrazlaganje već ima prepoznatljive elemente takva zaključka.

³ Filozof Śaṅkara tumači *anna* »hrana« kao element »zemlja«. Može se shvaćati da se tu govori o trima elementima.

⁴ Dosl. »jelaštvo hrane«.

U Uddālakinoj se pouci sinu također suprotstavlja 'istina' ili 'sućina' (satya) pukomu 'nadijevanju imena' (nāmadheya). U uvodu pouci on daje usporedbu sućine i pojave u vidljivome svijetu ovako (ChU VI 1.4-6):

yathā saumyaikena mṛtṣiṇḍena sarvam mṛnmayam vijñātaṃ syāt / vācārambhaṇaṃ vikāro nāmadheyaṃ mṛttiketyeva satyam //	»Kao što bi po jednome grumenu gline sve glineno (posuđe) moglo biti razaznato, preoblika je zahvat riječju, nadijevanje imena, a istina (sućina) je »glina«, (4)
yathā saumyaikena lohamaṇinā sarvaṃ lohamayaṃ vijñātaṃ syāt / vācārambhaṇaṃ vikāro nāmadheyaṃ lohamityeva satyam //	kao što bi po jednom uresu od crvenoga bakra sve bakreno moglo biti razaznato, preoblika je zahvat riječju, nadijevanje imena, a istina (sućina) je »crveni bakar«, (5)
yathā saumyaikena nakhanikṛntanena sarvaṃ kārṣṇāyasaṃ vijñātaṃ syāt / vācārambhaṇaṃ vikāro nāmadheyaṃ kṛṣṇāyasamityeva satyam // evaṃ saumya sa ādeśo bhavātīti.	kao što bi po jednim nožicama od crnoga gvožđa sve gvozdeno moglo biti razaznato, preoblika je zahvat riječju, nadijevanje imena, a istina (sućina) je »crno gvožđe« - takva je to, mileni, pouka ⁵ .« (6)

Po tumačenju kako nastaju tri drugotna počela, ponavljaju se formula-
cije o 'nadijevanju imena' (ChU VI 4.1-4.):

⁵ Paul Thieme tumači *ādeśa* »pouka« kao »pravilo zamjenjivanja«, što ta riječ zna-
či u Pāṇinijevoj gramatici. U tome ga slijedi Olivelle. Meni se to čini manje vjerojatnim
jer je Śvetaketu tražio od otca »pouku«, a ne »pravilo zamjenjivanja«. Nije, možda, ne-
moguće da su filozofske pouke koje su konkretne pojave svodile na apstraktne poj-
move, »zamjenjivale« ih njima, dale povoda da riječ dobije i tehničko značenje »pravi-
lo zamjenjivanja«, no ni tada se nije na nj ograničila.

<p>yad agne rohitam rūpaṃ tejasas tad rūpaṃ / yacchuklaṃ tad apāṃ / yatkr̥ṣṇam tad annasya / apāgād agner agnitvam / vācārambhaṇam vikāro nāmadheyam trīṇi rūpāṇītyeva satyam //</p>	<p>»Što je u Ognja rumena šara, to je šara jare (vatre). Što je bijela, to je (šara) voda. Što je crna, to je (šara) hrane (zemlje). Ode oganjstvo od Ognja: preoblika je zahvat riječju, nadijevanje imena, a istina (sućina) jesu »tri šare«. (1)</p>
<p>yadādityasya rohitam rūpaṃ tejasas tad rūpaṃ / yacchuklaṃ tad apāṃ / yatkr̥ṣṇam tad annasya / apāgād ādityād ādityatvam / vācārambhaṇam vikāro nāmadheyam trīṇi rūpāṇītyeva satyam //</p>	<p>Što je u Sunca Odrješe rumena šara, to je šara jare (vatre). Što je bijela, to je (šara) voda. Što je crna, to je (šara) hrane (zemlje). Ode sunaštvo od Sunca Odrješe: preoblika je zahvat riječju, nadijevanje imena, a istina (sućina) jesu »tri šare«. (2)</p>
<p>yaccandramaso rohitam rūpaṃ tejasas tad rūpaṃ / yacchuklaṃ tad apāṃ / yatkr̥ṣṇam tad annasya / apāgād candrāc candratvam / vācārambhaṇam vikāro nāmadheyam trīṇi rūpāṇītyeva satyam //</p>	<p>Što je u sjajnoga Mjeseca rumena šara, to je šara jare (vatre). Što je bijela, to je (šara) voda. Što je crna, to je (šara) hrane (zemlje). Ode mjeseštvo od sjajnoga Mjeseca: preoblika je zahvat riječju, nadijevanje imena, a istina (sućina) jesu »tri šare«. (3)</p>
<p>yad vidyuto rohitam rūpaṃ tejasas tad rūpaṃ / yacchuklaṃ tad apāṃ / yatkr̥ṣṇam tad annasya / apāgād vidyuto vidyuttvam / vācārambhaṇam vikāro nāmadheyam trīṇi rūpāṇītyeva satyam //</p>	<p>Što je u munje rumena šara, to je šara jare (vatre). Što je bijela, to je (šara) voda. Što je crna, to je (šara) hrane (zemlje). Ode munjstvo od munje: preoblika je zahvat riječju, nadijevanje imena, a istina (sućina) jesu »tri šare«. (4)</p>

Tu pojave Ognja, Sunca, Mjeseca i munje gube privid svoje sućine (ode oganjstvo od Ognja, ode sunaštvo od Sunca...) i svode se na tri drugotna počela (na jaru / vatru, vodu i hranu / zemlju) od kojih se sastoje kao od svoje sućine (supstancije). Ujedno su tri počela (prepoznatljiva po svojim šarama) 'istina / sućina' (satya), a likovi koji se od njih sastoje samo su 'preoblike' njihove kojima (ljudi) 'nadijevaju imena' (nāmadheya).

Ta tri drugotna počela Uddālaka nazivlje i božanstvima (devatā), dok prvo počelo (suće, sat) nazivlje i višnjim božanstvom (parā devatā).

A kada se, silazeći na razinu mikrokozma, govori o tome kako se svako tih triju drugotnih počela opet utrostručuje kada ulazi u mikrokozmičko biće, čovjeka, kaže (ChU VI 5, 1-4):

annāśitaṃ tredhā vidhīyate / tasya yaḥ sthaviṣṭho dhātus tat purīṣaṃ bhavati / yo madhyamas tan māṃsam / yo 'ṇiṣṭhaḥ tan manaḥ //	Pojedena hrana dijeli se na troje: onaj njen sastojak koji je najgrublji biva izmetom; koji je srednji mesom; koji je najtanahniji pameću. (1)
āpaḥ pītās tredhā vidhīyante / tāsāṃ yaḥ sthaviṣṭho dhātus tan mūtraṃ bhavati / yo madhamas tal lohitam / yo 'ṇiṣṭhaḥ sa prāṇaḥ //	Popite vode dijele se na troje: onaj njihov sastojak koji je najgrublji biva mokraćom; koji je srednji krvlju; koji je najtanahniji dahom. (2)
tejo 'śitaṃ tredhā vidhīyate / tasya yaḥ sthaviṣṭho dhātus tad asthi bhavati / yo madhyamaḥ sa majjā / yo 'ṇiṣṭhaḥ sā vāk //	Upita jara (vatra) dijeli se na troje: onaj njen sastojak koji je najgrublji biva košću; koji je srednji moždinom; koji je najtanahniji govorom. (3)
annamayam hi somya manaḥ / apomayaḥ prāṇaḥ / tejomayī vāg iti //	Pamet, mileni, nastaje od hrane (ima hranu za tvarni uzrok); dah od voda; riječ od jare (vatre). (4)

U tim se tumačenjima nastajanje tkiva u čovjekovu tijelu, izlučevina, a i životnih moći (pamet, dah, govor) iz počela nazivlje njihovim 'bivanjem (nećim)' (bhavati, √bhū).

Takvo bivanje (postajanje, postojanje i prestajanje) u živih bića poput čovjeka znači i rađanje, život i umiranje. Stoga u upanišadi slijedi i tumačenje onoga što se događa u smrti na osnovi onoga što se je izložilo (ChU VI 8, 6):

asya somya puruṣasya prayato vañ manasi saṃpadyate manaḥ prāṇe prāṇas tejasi tejas parasyāṃ devatāyām //	Kada ovaj čovjek, mileni, prelazi (s ovoga svijeta) govor utječe u pamet, pamet u dah, dah u vatru (jara), vatra (jara) u višnje božanstvo (tj. suće). (6)
--	--

Spoznaja svijeta stoga služi i spoznaji toga odakle smo postali i toga kamo ćemo otići u smrti. To je znanje uvjet za oslobođenje, postizanje duhovne slobode ili besmrtnosti, kako će se drugdje reći. Ono je i soteriološko.

Ontološko i fiziološko nazivlje

Parmenid suće zove τὸ εἶν, a Uddālaka *sant-/sat-*. Oboje je particip prezenta glagola *h₁(e)s- u srednjem rodu, i svodi se na indoeuropsko *h₁(e)sont-/h₁snt-, kao i hrvatsko »suće« (starsoslovensko, ćirilometodsko: *soŋšteje*).

Sućemu je oprjeka ono što samo postaje, biva, a nije da naprosto jest. Prvi je izraz za to »bivati«, u Parmenida φῦν / φύσις, u Uddālake *bhū-, bhavati*. U Parmenida tako suće ne može »bivati« iz ničesa (Fr. 8, 10), a nebo »biva« iz nekoga uzroka i spominje se etersko (nebesko) »bivanje« (narav, gibanje) i »bivanje« (mijene) Lune (Fr. 10), kao što se i, na mikrokozmičkoj razini, kaže da je ono što misli »bivanje« (narav, miješanje) dijelova (udova) ljudi (više ili manje svjetla ili noći) (Fr. 16). U Uddālake, na primjer, ono što je crveno »biva« na makrokozmičkoj razini (u Ognja, Sunca, Mjeseca, munje) iz vatre (jare), bijelo iz voda, a crno iz zemlje (hrane) (ChU 6, 4), a na mikrokozmičkoj razini (u čovjeka) iz zemlje (hrane) »bivaju« izmet, meso i pamet, iz voda »bivaju« mokraća, krv i dah, a iz vatre (jare) »bivaju« kost, moždina i govor (ChU 6, 5-6). Uza sve razlike, iznenađujuća je podudarnost uporabe koja daleko nadilazi samo jezično značenje riječi. Izrazi φν- i *bhū-* svode se na indoeuropski korijen *b^h(e)uH-.

Ako je to što »biva« živo, onda se za nj kaže da se rađa ili nastaje. Takvo rađanje ili nastanak označuju u Parmenida glagol γεν-, γίγνεται, i izrazi γέννα i γένεσις, a u Uddālake se za postanak česti (elementa) rabe glagoli *jan-* i *pra-jan-*, (*pra-*)*jāyate*. Ti se izrazi uz to mogu i poopćiti tako da označuju bivanje ili postajanje uopće (pri čem se ono zove po uzoru na živa bića, odnosno čovjeka). I grčki i indijski izrazi proizlaze od indoeuropsko-ga korijena *ǵen_{h1}- »rađati (se), postajati«.

Onoga koji je spoznao istinu i razlikuje bitak sućega od bivanja bića koja postaju ili se rađaju, dakle je spoznao razliku između onoga što je besmrtno i onoga što je smrtno, Parmenid zove znalcem (εἰδώς / εἰδότη-, part. perf. m. r. gl. Foῖδα 'znam', Fr. 1), kao i Uddālaka (*vidvāms-* / *vidvāt-* / *vidús-*, također part. perf. m. r. gl. *vid-*, *veda* 'znam'), što se može svesti na indoeuropski oblik *w(e)idwōs- / w(e)idwót-, widús- »spoznavši, spoznali / (u)vidjevši / (u)vidjeli«. Obojica razlikuju takva znalca od smrtnika neznalice (grč. οὐδὲν εἰδώς / εἰδότη-, Fr. 6, 4; stind. a-*vidvāms*), gdje su i izrazi opet analogno podudarni.

I Uddālaka i Parmenid govore o istini (očitosti) ili sućini prvotnoga počela (u Uddālake se izraz primjenjuje i na drugotna počela) i o 'nadijevajućim imenima' bićima ili stvarima koje iz njih nastaju. Parmenid kaže: σηματα ἔθεντο »znakove djenu« (Fr. 8,55) i, još točnije, τοῖς δ' ὄνομα ἄνθρωποι

κατέθεντ' ἐπίσημον ἐκάστω »Njima pak ime nadjenuše ljudi za naznaku svakom« (Fr. 19, 3), a Uddālaka, doduše – kada sve pojave svodi na tri lika: jaru, vode i hranu (da bi njih kasnije, u ChU VI 8 i d., sveo na »višnje božanstvo«, tj. suće), kaže: *vācārambhaṇaṇi vikāro nāmadheyam, trīṇi rūpāṇīty eva satyam* »preoblika je zahvat riječju, nadijevanje imena, a sućina (istina) jesu tri lika« (Chup. 6, 4). Oba se izraza svode na indoeuropsku frazu *h₃nomṇ d^{heh}₁-, čemu potpuno odgovara još i hrvatsko »(na)dje(nu)-ti ime«. ⁶

Tomu se vjerojatno može pridodati još jedna iznenađujuća usporednica. Parmenid spoznaju istine nazivlje i putom božanstva ili k božanstvu (πάτος, ὁδός, κέλευθος δαίμονος, Fr. 1, 2-3), i razlikuje ga od mnjenja ljudi ili smrtnika, koje zove i putom smrtnika (ἀνθρώπων / βροτῶν πάτος, Fr. 1, 27; 6, 4-9; 8, 37-41, 51-61), a on je povratan (παλίντροπος κέλευθος Fr. 6, 9). Iako se ta mjesta filozofski mogu interpretirati kao da se odnose samo na dva puta spoznaje, istiniti umski put i varljivi osjetilni put mnjenja (u kojem postoji povratna sprega između bitka i nebitka, Fr. 6, 8-9), tumačenje takvih dvaju putova u upanišadima (Kauṣītaki I, Chāndogya V 10, Bṛhadāraṇyaka VI 2, 15-16), koji se tu zovu *devayāna* 'put božanstva / nebesnika / k božanstvu / k nebesnicima' i *pitryāna* 'put otaca / predaka / k otcima / pretcima', upućuje na to da bi i u grčkoj predaji tu moglo biti traga složenijoj predodžbi o sudbini poslije smrti. Prema (spomenutim) upanišadskim tekstovima znalci (KṣU *itthaṃvoid*, *brahmavid*; ChU *ya itthaṃ viduḥ* 'koji su tako spoznali / uvidjeli'; BAU *ya evam etad viduḥ* 'koji su to tako spoznali / uvidjeli') prolaze nakon smrti nebeske dvari, među njima i Sunce, i postižu besmrtnost u nebu, a nezalci, ako i obavljaju vjerske obrede i daruju svećenike, stižu samo do Mjesečeve sfere, odakle će se vratiti u ponovna rođenja u ovome svijetu. Nije li se i u Parmenida očuvao trag razlikovanja puta ljudi smrtnika i puta znalca koji postiže ono što je besmrtno? Ta, ne putuje li on (u svojem pjesničkome viđenju) još za života u nebo, do dvari Noći i Dana (prvoga dvojstva prema njegovu nauku) do božanstva Dike, koja mu otkriva istinu o onome što vječno jest? ⁷

Spomenute pojmovne podudarnosti praćene su, dakle, i terminološkim podudarnostima. Nekada su to podudarnosti leksema, nekada, štoviše,

⁶ Pjesnička sintagma *h₃nomṇ d^{heh}₁- prepoznata je i zabilježena već u starijoj literaturi, npr. u radovima Rüdiger Schmitta. Ovdje je, međutim, bitno da se ona u ovoj misaonoj ili filozofskoj tradiciji rabi u vrlo posebnoj terminološkoj uporabi za 'puko' »nadijevanje imena« onomu što biva, postaje i nestaje, a nije istinsko suće.

⁷ Na više mjesta raspravlja Ranko Matasović (1996.) o takvim podudarnostima u kontekstu pjesništva i rekonstrukcije književnih tekstova, a o Parmenidu u usporedbi s vedskim tekstovima izrijekom npr. na str. 164–166.

podudarnosti posve određenih oblika riječi (part. prez. sr. r.; part. perf. m. r. od posve podudarnih glagola), a nekada i podudarnosti cijelih sintagma – bilo u čitavu izrazu (nadijevati imena), bilo dijelom u izrazu, a dijelom u sadržaju (put k božanstvu ili sl.). Ono što je uvijek bitno jest da ti podudarni izrazi imaju precizno podudarno značenje i funkciju u filozofskome kontekstu ili sustavu! To nisu samo jezične, nego upravo terminološke podudarnosti. Te se podudarnosti mogu prikazati slijedećom tablicom:

hrvatski	starogrčki	staroindoirijski / vedski	indoeuropska rekonstrukcija
suće / biti / bitak, jes-	τὸ εἶναι / τὸ ὄν, εἶναι < εἶσ-	<i>sat</i> < √ <i>as-</i>	* <i>h</i> ₁ (e)sont-/ <i>h</i> ₁ sŋ t- < * <i>h</i> ₁ (e)s-
bivati, postajati / bivanje, postanak, priroda	φύει / φύσις < φυ-	<i>bhavati</i> < √ <i>bhū-</i>	* <i>b</i> ^h (e)uH-
roditi se / rađanje	γένναι, γένεσις < γεν-	<i>pra-jāyate</i> < √ <i>jan-</i> , <i>pra-√jan-</i>	* <i>ǵ</i> enh ₁ -
nadijevati ime / nadijevanje imena	ὄνομα κατέθεντο	<i>nāma-dheya-</i>	* <i>h</i> ₃ nom _ṽ d ^h eh ₁ -
znalac / neznalac	εἰδώς / εἰδότης; οὐδέν εἰδώς / εἰδότης-	<i>vidvāms-</i> / <i>vidvat-</i> / <i>vidus-</i> ; <i>a-vidvāms-</i>	* <i>w</i> (e)idwōs- / <i>w</i> (e)idwot- / <i>widus-</i> < * <i>w</i> (e)id-
put k božanstvu / k nebesnicima	πάτος, ὁδός, κέλευθος δαίμονος	<i>deva-yāna</i> , <i>pánthā-</i> / <i>pathí-</i>	* <i>p</i> onteh ₂ / <i>pŋ</i> th ₂ (+ božanstva / nebesnikā / k božanstvu / k nebesnicima)
put smrtnika / ljudi / otaca	ἀνθρώπων / βροτῶν πάτος; παλίντροπος κέλευθος	<i>pitṛ-yāna</i> , <i>pánthā-</i> / <i>pathí-</i>	* <i>p</i> onteh ₂ / <i>pŋ</i> th ₂ (+ smrtnika / otaca / k otcima, tj. pretcima)

Prajezične podudarnosti i pitanje o dataciji razmatranih formulacija misaonih sadržaja

Da podudarnosti u filozofijskim nazorima i u pojmovima između Parmenidove i Uddālakine pouke u starogrčkoj i staroindijskoj predaji nisu praćene jezičnim podudarnostima u nazivcima (u terminologiji), najrazumnije bi tumačenje bilo da se radi o univerzalnoj naravi ljudskoga uma koji u različitim dijelovima svijeta na podudarna pitanja može naći podudarne odgovore.

Da se u tim podudarnim nazorima pojmovi izrazuju nazivcima (terminima) koji bi u grčkoj predaji bili nekim dijelom posuđeni iz staroindoirijskoga, ili da se u toj staroj indijskoj predaji (što do sada nitko nije smatrao vjerojatnim) mogu naći tragovi posudbe grčkih nazivaka, te bi posuđenice bile jasan dokaz utjecaja jedne predaje (vjerojatno indijske) na drugu (vjerojatno grčku, ali može se načelno zamisliti i obratno). Martin L. West pretpostavio je upravo takav utjecaj indijske misli na grčku u doba Akhaimenida kada su uspostavljene veze preko velikoga Perzijskoga Carstva, ali nije hipotezu mogao potkrijepiti jezičnim argumentima.

Ako nitko nije uočio takve posudbe riječi, a uočili smo i utvrdili podudarnosti u nazivlju, pri kojima se veći broj filozofijskih nazivaka i fraza pokazuje podudarnim samo ako se svedu na praindoeuropski pralik, onda je to argument za hipotezu da su nam staroindijska i starogrčka filozofijska predaja sačuvala nazore i pojmove iz praindoeuropskoga doba, odnosno da nazori i pojmovi koji su među njima podudarni vjerojatno potječu iz vremena iz kojega potječe podudarnost nazivaka za njih.

Ako pretpostavimo da je indoeuropski prajezik cvao negdje između 4500 i 2500 godina pr. Khr., prije nego što se je raspao na različite grane, onda tragovi misaonosti govornika praindoeuropskoga, koju možemo prepoznavati u staroindoirijskim i starogrčkim tekstovima, upućuju na podrijetlo koje ne može biti mlađe od 2500. godina prije Khr., a može biti starije.

Kako su nazori i pojmovi koje tu susrećemo ušli u temelje kasnije filozofije te se bez Parmenida i Elejaca ne može razumjeti ontologija ni kozmologija u Platōna ili Aristotela, ma koliko one bile razvijenije i iscrpnije potvrđene, a onda i filozofija u njihovim tradicijama do naših dana, može li se ta prastara misaonost već zvati filozofijom? »Filozofija« je kasniji grčki nazivak za takvu misaonost, ali ova se već bavi dubokim i poticajnim pitanjima koja se do naših dana smatraju filozofijskima. Stoga mi se čini da možemo reći da nam sagledane podudarnosti u pojmovima i nazivcima dokazuju da je filozofija najmanje dvije tisuće godina starija nego što smo mislili.

Koliko god to iznenađujućim izgledalo, čini se da se poredbeno-povijesnim filološkim metodama mogu rekonstruirati, uz praindoeuropski prajezik i elemente sakralnoga i junačkoga pjesništva, te elemente usmenoga prava, još i elementi misaone predaje iz praindoeuropskih vremena, koju već možemo smatrati filozofijom *ante litteram*. Naravno da to ne znači da su praindoeuropski stočari i ratnici bili »filozofski narod«, kao što nisu bili ni »pjesnički narod«, nego da su se među mnoštvom »smrtnika koji

ne znaju ništo« morali nalaziti i rijetki »znalci« koji su već duboko promišljali o temeljnim pitanjima života i smrti, svijeta i bića u svijetu, prolaznosti, istine i smisla, i prenosili svoje misli i znanje učenicima tako da je ta predaja u nekim potomnijim kulturama poput indijske i grčke ostala posvjedočena u sačuvanim tekstovima iz različitih razdoblja prvoga tisućljeća pr. Khr. U tim se, naime, tekstovima ta predaja još izražuje tako podudarnim pojmovima i nazivcima, nazorima i frazama da oni kumulativno tjeraju na zaključak da potječu iz zajedničkoga izvora, a time i iz vremena kada je taj izvor postojao.

Izbor iz literature

1. Izdanja Chāndogya-upanišadi i upanišadi općenito

Böhtlingk, Otto. 1889. Izd. i prijev. *Khāndogyopanishad. Kritisch herausgegeben und übersetzt.* Leipzig: H. Haesslel.

Limaye, V. P.; R. D. Vadekar. 1958. Izd. *Eighteen Principal Upaniṣads*, vol. I. Poona: Vaidika Saṃśodhana Maṇḍala.

Olivelle, Patrick. 1998. Izd. i prijev. *The Early Upaniṣads*. New York: Oxford University Press – Delhi: Munshiram Manoharlal.

Senart, Émile. 1930. Izd. i prijev. *Chāndogya-upaniṣad, traduite et annotée par E. S.* Paris: Les belles lettres.

2. Izdanja i prijevodi predsokratovaca

Capelle, Wilhelm. 1968. *Die Vorsokratiker*. Stuttgart: Alfred Kröner.

Diels, Hermann. 1903., ⁶1951., pretis. 1996. Krit. izd. *Die Fragmente der Vorsokratiker (griechisch und deutsch)*. 6. Auflage, herausgegeben von Walter Kranz. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung – Zürich: Weidmann.

Diels, Hermann. 1983. *Predsokratovci. Fragmenti*. (Hrv. prijev.) Redaktura: B. Bošnjak i M. Sironić. Zagreb: Naprijed.

Guthrie, William Keith Chambers. 1962. – 1978. / 1996. *A History of Greek Philosophy*, 5 vols. Cambridge: Cambridge University Press.

Mikecin, Igor. 2018. *Parmenid. Grčki tekst s hrvatskim prijevodom i filološkim bilješkama, filozofijski komentar i rječnik*. Zagreb: Matica hrvatska.

Pasquinelli, Angelo. 1958. *I presocratici. Frammenti e testimonianze*. Torino: Giulio Einaudi.

Praechter, Karl. 1953. *Die Philosophie des Altertums, Friedrichs Überwegs Grundriss der Geschichte der Philosophie*. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.

3. Poredbena filozofija i filologija

- Ježić, Mislav. 1989. Parmenid: O prirodi. *Mišljenje i riječ o bitku u svijetu*. Biblioteka Filozofska istraživanja 20. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 11–28.
- Ježić, Mislav. 2016. Parmenid i Uddālaka. O prvim svjedočanstvima ontologije u Helladi i Indiji. *Hellada i Indija*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo i Školska knjiga, 63–101.
- Mallory, J. P. 1989. *In Search of the Indo-Europeans*. London – New York: Thames and Hudson.
- Mallory, James P. 2006. *Indoeuropljani. Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*. Preveo Ranko Matasović. Zagreb: Školska knjiga.
- Matasović, Ranko. 1996. *A Theory of Textual Reconstruction in Indo-European Linguistics*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Rusza, Ferenc. 2002. Parmenides' Road to India. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 42/2002. Budapest: Akadémiai Kiadó, 29–49.
- West, Michael L. 1971. *Early Greek Philosophy and the Orient*. Oxford: Oxford University Press.

Philosophical Terminology in the Oldest Indian and Hellenic Philosophy: What do etymological correspondences mean?

Abstract

In Vedic thought, especially in the Upaniṣads, ontological and physiological or cosmological (and partly also psychological or epistemological) terminology appears, with which the terminology of the pre-Socratics, and partly up to Plato, shows etymological correspondences. Moreover, the same basic notions are repeatedly named by genetically matching terms. These can be single lexemes, but also complete corresponding grammatical forms of akin words, sometimes even cognate syntagms. Examples of complete correspondences between expressions can be supplemented with some where the correspondence is partial in expression, but complete in content. In this paper, linguistic correspondences are considered on the basis of passages matching in content, and an attempt is made to assess what these terminological correspondences imply regarding the formulated thoughts, the way they were expressed, and the time of their formulation.

Ključne riječi: filozofijsko nazivlje, predsōkratovska filozofija, vedske upanišadi, indoeuropske terminološke podudarnosti, datacija podudarnoga nazivlja i pojmovlja

Keywords: philosophical terminology, pre-Socratic philosophy, Vedic Upaniṣads, Indo-European correspondences in terminology, dating of corresponding terms and concepts

